

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2007

Det nordiska samarbetets
vardagspraktiker.

Vad vet vi om dessa förutom att de har
varit/ är viktiga?

Henrik Stenius, Heidi Haggrén

Suomi Pohjoismaana: Suomi 50 vuotta Pohjoismaiden neu-
vostossa =

Finland i Norden: Finland 50 år i Nordiska rådet

Toimittaja = redaktör Larserik Häggman

Helsinki: Pohjola – Norden, 2005

s. 79-90

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla.
Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin
ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa
viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta
varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi
opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Henrik Stenius, Heidi Haggrén:

Det nordiska samarbetets vardagspraktiker Vad vet vi om dessa förutom att de har varit/är viktiga?

Det finns ett grundtema och en grundton i analyserna av Norden. Vare sig uppmärksamheten riktas mot gemenskapen, samarbetet eller säkerhetssystemet anslås samma ton, även om betoningarna och därmed också ordvalet varierar: "Transnationella och transbyråkratiska interaktionsmönster med stor bredd, djupt in i de berörda institutionerna samt en betydande intensitet, har alltid varit en viktig grund för den nordiska arbetsgemenskapen. Detta har varit ett traditionellt särskiljande drag för den nordiska modellen för mellanfolkligt arbete". Citatet är från Bengt Sundelius och Claes Wiklunds *Norden i sicksack*. Liknande tankegångar finner man hos t.ex. Seppo Hentilä, Pertti Joenniemi, Johan Olesen, Panu Pulma, Bo Stråth, Göran Therborn och Håkan Wiberg. Det intressanta med denna samstämda kör är att materialet som temat använder sig av är impressionistiskt ihopsamlat, iakttagelserna av det nordiska samarbetets vardag är i och för sig empiriska, men bearbetningen av dessa bygger inte på en empirisk grundinventering. I denna artikel vill vi argumentera för att en systematisk, empirisk och komparativ forskning av dessa vardagspraktiker skulle ge upphov till en ny självbild av oss nordbor och nya insikter om hur vi nordbor borde agera ute i den stora världen.

Svårigheten att ringa in forskningsfältet

En empirisk och komparativ forskning av detta vida fält av samarbetets mer eller mindre oformella vardag stöter ihop med svårigheten med identifikationen och definitionen av själva forskningsobjektet. Det frivilliga, mer eller mindre informella samarbetet över de nordiska nationsgränserna sker inte enbart inom *medborgarsamhället/civilsamhället*— om man med dessa termer avser den angloamerikanska litteraturens sätt att begreppslig-göra fri medborgaraktivitet såsom en civism som tar sig uttryck i frivilligsfärens frivilligföreningar, i ett rum mellan stat och näringsliv. Om uppdraget är att förstå betydelsen av olika typer av informellt, nordiskt samarbete fungerar denna gränsdragning dåligt. Vill man ta fasta på alla de centrala delarna av de informella och vardagliga nordiska interaktionsmönsterna är det nödvändigt att beakta det som sker inom *den offentliga förvaltningens* olika områden och nivåer, inom *näringslivet* och dess intresseorganisationer, inom *professionernas egna organ* med tentakler i förvaltning, näringsliv och intresseorganisationer, inom *universitet och vetenskapliga samfund*, samt inom *frivilligföreningarna och de politiska partierna* liksom inom föreningarnas och partiernas korporativistiska bindningar till förvaltning och näringsliv.

Vill man få ett grepp om det nordiska samarbetets interaktionsmönster är det heller inte bra, att ensidigt ta fasta på en medborgaraktivitet som enbart kanaliseras nedifrån

uppåt. Det är säkerligen med sanningen överensstämmande att det nordiska samarbetets vardagspraktiker till stor del kan betecknas som en fri medborgaraktivitet som springer fram ur de enskilda medborgarnas behov och värderingar och som kanaliseras till projekt där en grupp medborgare tillsammans, genom att ta hänsyn till andra medborgares behov och värderingar, söker sig fram till gemensamma samhällslösningar. Men likväl är det också viktigt att beakta det slag av samarbete som består i försök att finna fram till gemensamma nordiska lösningar på problem och målsättningar som dikterats uppifrån från regeringarnas sida. En viktig del av samarbetet är det oformella samarbetet såsom är ett led i ett sätt att sköta ett offentligt uppdrag.

För att kunna analysera dessa interaktionsmönster blir det nödvändigt att fråga sig i vilken utsträckning det inom olika samhällsområden finns en gemensam nordisk offentlighet där man diskuterar sig igenom sina egna positioner för att hitta fram till nationella lösningar på gemensamma nordiska diskurser. I slutet av 1800-talet fanns det en litterär offentlighet, där man hade en gemensam diskussion om vad som kunde räknas som god litteratur. Ett annat exempel på en stark, nordisk offentlighet är den nordiska alkoholpolitiska diskussionen som ända till 1990-talet var den självklara utgångspunkten för utformningen av nationella lösningar. I jämförelse med alkoholfrågan är det t.ex. tveksamt om man kan tala om en nordisk skoldiskurs.

I stället för att dela in samhällslivet i rumsliga kategorier ("sfärer"), föreslår vi ett Snellmanskt sätt att ta fasta på ett gammalt, lutherskt regementstänkande: individen befinner sig inte antingen i det ena eller andra regementet, utan är delaktiga av alla regementen. En och samma typ av nordiskt samarbete kan ses som en del av "det offentliga regementet" och "det civistiska regementet". (För att tala med Snellman kan vi säga att vi här är intresserade av vad Snellman kallar för "statlig verksamhet", d.v.s. människan såsom en del av frihetens, moralens och samhällsreformernas sfär, som en del av det statliga sedlighetsprojektet, i motsats till "medborgerlig verksamhet", som är ett uttryck för människan såsom en person som åtlyder lagar och följer samhällets normer).

Gränsöverskridande medborgaraktivitet ur ett internationellt och historiskt perspektiv

Det speciella med medborgarna i Norden är att nordborna tidigare och i större omfattning än invånare i andra delar av världen engagerade sig i medborgaraktiviteter som sträckte sig utöver de egna statsgränserna. I brist på komparativ forskning är det svårt att exakt ange innebörden av detta påstående att Norden varit föregångare och undantag.

Under de två senaste århundradena har medborgarna i Europas olika stater varit noga inordnade i sina respektive stater. För det historiska perspektivets skull och för att förstå på vilket sätt nationalstaterna skapade ett system med slutna statsystem, bör vi gå tillbaka till seklerna före franska revolutionen. På 1700-talet hade enskilda individer (från de privilegierade grupperna) relativt fria möjligheter att engagera sig statsgränsöverskridande projekt och organisationer. Engelska frimurarloger hade bland sina medlemslistor över 500 svenska undersåtar. Viktiga delar av den intellektuella och politiska eliten på 1700-talet engagerade sig i frivilligorganisationer av frimurar- och/

eller religiös typ, fr.a. den herrnhutiska rörelsen. Dessa organisationer byggde som regel på en universalistisk doktrin och utvecklade följdriktigt statsgränsöverskridande organisationer. I praktiken blev dessa organisationer dock mer och mer uppbyggda till regionala politiska kulturer. Detta var t.ex. i hög grad fallet med den svenska frimurar-rörelsen som fick en rigorös svensk präglning: i motsats till antiroyalistiska och antiklerikala frimurare i sydligare delar av Europa blev de svenska frimurarna kungahusets och statskyrkans lojala stöttepelare. Den revolutionära Carbonari-rörelsen under decennierna efter franska revolutionen kan (hypotetiskt) ses som en sista reminiscens av 1700-talets utbredda nät av mer eller mindre internationella hemliga politiska klubbar.

Med franska revolutionen förändrade gränserna karaktär. Fysiskt sätt var det fortfarande lätt att ta sig över statsgränser. Men vänder man blicken mot det kulturella och politiska fältet var situationen en annan. Kulturellt, socialt och politiskt blev medborgarna funktioner av sin respektive (national)stat. Det finns många förklaringar till att nationen och nationalstaten blev samhällslivets allena saliggörande mittpunkt. Upplysningen hade lyckats övertyga den politiska publiken i Europa att det inte var endast adeln som kunde anses ha kapacitet och förmåga att delta i en politisk diskussion om det allmänna bästa, och när man väl hade löst problemet om vem som kunde anses tillhöra den nya politiska eliten (de bildade och de ägande klasserna) hade denna samma nya elit att tackla nästa problem: vad slag av politisk enhet skulle det allmänna bästa komma till uttryck i? I en situation där den dynastiska principen allt mer förlorade i politisk tyngd, kom diskussionen på 1800-talet att i allt högre grad fixeras vid idén om *nationen* såsom den enda rätta arenan för implementering av det allmänna bästa. *Nationen* uppfattades i själva verket inte endast som en arena för implementering. Nationen var det dynamiska kraftfält, som alstrade civilisation och utveckling. Att förändra och förbättra samhället förutsatte att medborgaren identifierade sig med sin nation.

Den nationsbundna identiteten hade konsekvenser för allt gränsöverskridande samarbete. För att kunna delta i gränsöverskridande projekt och organisationer måste individen definieras som en representant för en nation. Denna princip kan kallas för "de olympiska spelens princip". Om personen inte representerar någon nation "fanns" hon inte, och kunde därför inte vara med i ett internationellt umgänge.

De nordiska länderna utgör en historisk region där man tidigare än på andra håll i världen utmanade denna princip. Men exakt hur unikt var Norden? Här är vi tvungna att konstatera att våra kunskaper inte räcker till för att bedöma huruvida de turbulenta åren på 1840-talet och mobilisationen på 1860-talet gav upphov till transnationella organisationer. Det vi med säkerhet kan säga är att de anglosaxiskt inspirerade religiösa väckelserörelserna, metodismen och baptismen, var genuint internationella (och av denna anledning ovälkomna och förbjudna inom det finska storfurstendömet!). Om blicken riktas mot politiska organisationer förefaller det som om den första internationella (1864-76) vore den första transnationella politiska organisationen efter carbonari-rörelsens död på 1820-talet.

Till detta måste tilläggas ytterligare panhelvetismens, pangermanismens, panitalianismens, panslavismens och (pan)skandinavismens "transnationella" rörelser. Det är skäl att i detta sammanhang sätta citationstecken kring ordet transnationell, emedan rörelserna ju eftersträvade att skapa enhetliga nationer och eliminera gränserna inom sina respektive geografiska områden, som de definierade som den egna nationens geo-

grafiska omfattning. Vi tror att en jämförelse mellan de olika pan-rörelsernas strategier skulle ge nya viktiga insikter om inklusionssträvanden i "lyckade", "halvlyckade" och "misslyckade" regionskonstruktioner. Vi tror att det finns goda argument för att hävda att Norden — paradoxalt med tanke på sina enhetsverkens misslyckanden — kan räknas till de synnerligen lyckade gemenskaperna, p.g.a. att denna region utvecklade ett lika starkt som unikt transnationellt medborgerskap.

Mot denna bakgrund kan man konstatera att Norden avviker från ett europeiskt mönster. Panskandinavismens politiska målsättningar var blygsamma. Men istället skapade man en tradition av gränsöverskridande samarbete, erfarenheter som idag i en ny fas av global integration förtjänar en noggrann komparativ analys.

Hur forska i samarbetets vardagspraktiker?

Det vardagliga och mer eller mindre informella nordiska samarbetets aktörer väntar på en forskning som skulle klargöra den specifika logiken för detta slag av samarbete. I den befintliga litteraturen om nordiskt samarbete finns det en lång rad viktiga iakttagelser som rör samarbetets vardagspraktiker, även om dessa iakttagelser formulerats såsom sidospår och biprodukter av forskning kring de stora politiska avgörandena (inom säkerhets- och handelspolitiken liksom inom överhuvudtaget det nordiska samarbetet på regeringsnivå), vilket förklarar att många frågeställningar inte kunnat behandlas. För att fånga det unika i det nordiska samarbetet behövs en tyngdpunktsförskjutning, som dels syftar till övergripande analyser av exakt vilka samhällsområden som berörts av samarbetet, samt dels en detaljerad nätverksforskning, som kan ge begreppsligt nyanserade analyser av termer såsom "informellt" och "frivilligt".

I det följande vill vi föreslå några infallsvinklar och variabler som vi finner centrala. Detta betyder att resten av artikeln består av en uppräknings av problem utan den goda berättelsens läsvänliga röda tråd.

En form av identitet består i det faktum att individer ser på världen på samma sätt och följdriktigt organiserar sina samhällen på ett likartat sätt ("*identitet såsom homogenitet*"). Historiskt sätt har detta drag varit kännpakt för de nordiska länderna. "Moderiteten" förvandlade den gammal-lutherska konformiteten till ett samhälle där universalismen är starkt framhävd. Detta slag av identitet har emellertid, logiskt sett, ingen nödvändig koppling till viljeakten vem man väljer att identifiera sig med. De nordiska medborgarnas inbördes likhet, kan inte därför i sig förklara uppkomsten av gemensamma nordiska medborgaraktiviteter. Nordborna var lika varandra också på 1700-talet, med då fanns ingen skandinavism. Det behövs en viljeimpuls, ett aktivt beslut om vem man vill identifiera sig med, för att man skall engagera sig i ett projekt som går ut på att stärka den gemensamma identiteten och gemenskapen. Här är det frågan om en identitet av ett annat slag, *identitet såsom ett Renanskt beslut* om med vilken grupp individen väljer att identifiera sig med. Den franske filosofen Ernst Renan ansåg på goda grunder att det var detta slag av logik som höll samman en nation. En lyckad integration bygger naturligtvis på att också de breda lagren av medborgare tar till sig den känsla av tillhörighet som eliter bjuder ut. Således har t.ex. Johan Vibe gjort en skillnad mellan olika slag av samhörighetskänsla: å ena sidan en samhörighet som består

av att vi ser på världen på samma sätt (nordisk kulturgemenskap) och å andra sidan de målmedvetna, aktiva regionpolitiska initiativen (Norden som resultat dels av geopolitiska strävanden och dels av projekt vars syfte är att bygga upp en särskild nordisk region). Det relevanta för denna uppsats är vem som stått för de regionsbildande projekten.

Det sätt på vilket den nordiska regionalismens arkitekter och aktivister talar om värdegemenskap är en central och samtidigt komplicerad fråga, som har stor aktualitet också idag. Problemen är på många sätt desamma som den europeiska integrationens arkitekter och aktivister upplever. I vardera fallet kan man fråga sig om gemenskapens arkitekter och aktivister tagit idén om likhet för givet och därigenom uppfattat en öppen debatt om homogenitet såsom kontraproduktivt och/eller rentav systemhotande. I vardera fallet finns festtalens retorik om nordiska respektive europeiska värden. Och vardera fallet lyser debatten om hur dessa grundvärden förhåller sig till den historiska verkligheten med sin frånvaro. Är inte fascism och militarism, liksom demokrati och parlamentarism, typiska europeiska värden? Det är inte exempel på bra historiesyn eller på bra politisk teori om man likställer "våra grundvärderingar" med det som är trevligt och positivt.

Det är möjligt att vi på denna punkt befinner oss i ett brytningsskede. Det är rimligt att tänka sig att en allt mobilare värld med täta kulturkonfrontationer skapar behov av mera självreflektion. Därför kan man tänka sig att ett agerande på internationella arenor lyfter fram strategier där den nordiska homogenitetstesen tas till heders, men i en kritisk tappning. Skickliga nordiska aktörer på internationella arenor måste vara mycket skickligare när det gäller att diskutera egna historiska erfarenheter. Det är viktigt att hänvisa till dem. Men det räcker inte med svepande uttalande om nordisk öppenhet och nordisk demokrati. Det behövs en mer nyanserade och självkritisk hållning till frågor om likheter och olikheter.

Norden som vision och konstruktion: arkitekterna och aktivisterna

Med hjälp av litteraturen kan man bilda sig en bra bild av huvuddragen i hur den nordiska gemenskapstanken utvecklats och hur det officiella nordiska samarbetet byggts upp. Dessa processer kan uppfattas såsom en variant av eller ett alternativ till nationalitetsrörelser. I ett nordiskt sammanhang bör man ytterligare tillägga optionen att se nordismen såsom ett komplement till en nationell identitet.

I en klassisk analys av nationalitetsrörelsernas uppkomst har Miroslav Hroch definierat rörelsernas första fas såsom en rörelse bestående av en kulturell och litterär elit, varefter rörelsen övergår till sin andra fas, som består i en massmobilisering, som för ut det nationella budskapet till den breda publiken. I det skede då rörelsen blir en politiskt betydande kraft övergår den i sitt tredje skede. Om man tillämpar denna matris på den skandinavistiska/nordiska integrationsrörelsen kan man lätt peka ut en första skandinavistisk-nordistisk fas ett i det tidiga 1800-talets akademiska och kulturella elit (götisismen, grundtvigianismen, studentskandinavismen). Ideologiproducerande grupper, icke minst teologerna, utgjorde de tidiga aktivisterna. Men skandinavismen, i motsats

till panhelvetismen, panitalianismen och pangermanismen, lyckades aldrig övergå till fas två och fas tre i Hrochs schema. Idén om Norden såsom en politisk statsbildning var en del av den tidiga skandinavismen, men denna rörelse fick inte fotfäste inom den politiska eliten. Genom danskarnas nederlag mot Preussen 1864 försvann idén, för att bara glimtvis dyka upp under senare historiska skeden, såsom bland vänsterpolitiker och fredsaktivister i Norden under andra världskriget. År 1864 blev istället upptakten till utvecklandet av transnationella praktiker. Ruth Hemstad talar om en övergång från politisk till kulturell skandinavism, varvid hon lyckas fånga in de ideologiskapande gruppernas fortsatta dominerande roll. Med tanke på juristernas aktiva roll i det nordiska samarbetet fr.o.m. slutet av 1800-talet är det skäl att komma ihåg att samarbetet var "kulturellt" i mycket vid bemärkelse: den politiska målsättningen kvarstod genom att en homogenisering av lagstiftning uppfattades som ett värde i sig. Därtill kom att akademiker och en del andra grupper i samhället började se en praktisk nytta i att skapa en gemensam nordisk "offentlighet" - eller gemensamma deloffentligheter i form av gemensamma nordiska diskussionsföreläsningar för kolleger i olika delar av Norden.

De nordiska medborgarnas transnationella samarbete skulle ta steget fullt ut först efter ett nytt bakslag, unionsupplösningen 1905. Det var en politisk läxa om att inget gott samarbetet utvecklas så länge man inte först erkänner de olika nordiska staternas suveränitet. Först när denna läxa hunnit smälta inträdde en period då de politiska eliterna för första gången på allvar engagerade sig i det nordiska samarbetet.

Den politiska elitens engagemang i det nordiska samarbetet (1920-1990) har naturligtvis många förklaringar. En sådan nämndes redan: erkännandet av de enskilda ländernas nationella suveränitet. Men det finns också andra orsaker. Det fanns t.ex. ett finskt säkerhetsbehov av att framhäva sig som en icke-östeuropeisk nation. Det första politiska partiprogrammet som kallade Finland ett nordiskt samhälle var agrarförbundets partiprogram från 1918. Detta är intressant genom att partiet inte var känt som svenskvänligt, eller en förespråkare för politiskt samarbete inom Norden. Här finns ingen möjlighet att närmare gå in på hur Norden-kortet spelades i olika nationella sammanhang. Vad som här är av intresse är att lokalisera och identifiera olika sätt att analysera betydelsen av de nordiska samarbetets olika vardagspraktiker inom olika sektorer av samhället.

Vardagspraktikernas målsättningar, former och betydelse

När historiker och samhällsvetare inventerat och analyserat det nordiska samarbete har uppmärksamheten framför allt riktats mot det officiella samarbetet och det samarbete som ägt rum inom organisationer som programmatiskt tagit sig uppgiften att öka en nordisk integration. Forskningens — och den offentliga debattens — blinda fläck är på många sätt det som kallats för samarbetet nedifrån, det vida fält av olika slag av nordiskt samarbete inom samhällets olika delar, där den nordiska sammanhållningen är en målsättning bland många, en målsättning som balanseras mot andra, d.v.s. samhällssektorernas egna intressen och målsättningar. Sundelius hävdar att den viktiga perioden för detta samarbete utgör årtiondet före andra världskriget. En intressant fråga i detta sammanhang är det kausala sambandet mellan dessa två skilda nivåer av nordiskt sam-

arbete. Sundelius hävdar att samarbetet nedifrån kom först (enskilda kontakter för att lösa gemensamma mer eller mindre praktiska problem, utan ambition att öka samarbete mellan regeringarna), och därefter följde det officiella samarbetet (grundandet av Nordiska rådet 1952). Detta är naturligtvis korrekt. Men samtidigt kan man hävda att det är svårt att tänka sig ett frivilligt, praktiskt-problemlösande samarbete inom det ena eller det andra samhällsområdet utan existensen av en motpol i form av regionalpolitiska visioner och praktiker av Norden som en gemenskap.

I Finland har Pohjola-Norden registrerat över 600 nordiska nätverk, som är aktiva, halvaktiva eller insomnade. Inom föreningen är man mån om att konstatera att inventeringen inte varit helt igenom systematisk. Man säger att det förmodligen finns flere hundra ytterligare nätverk. Vi behöver en helhetsanalys av dessa nätverk, liksom vi behöver detaljerade mikrostudier av hur de enskilda nätverken fungerade. I vissa organisationer och på vissa samhällsområden var det nordiska samarbetet viktigt och de nordiska aktivisterna centrala figurer inom sin egen organisation (eller tvärtom; de centrala figurerna inom den egna organisationen har samtidigt varit aktiva nordister). Denne aktivist, "Homo Nordicus", för att tala med Hans E. Anderssons ord, fick ett eget väsen, med egna karaktärsdrag. Det skulle gälla att undersöka denna figur empiriskt, liksom också såsom en myt. Vilken betydelse har mytbildningen kring honom eller henne haft för det nordiska samarbetet?

För att förstå samarbetets logik behöver vi också få kännedom om den andra sidan av samarbetets verklighet. Det har funnits områden där nordisten har varit mindre bred, och det har funnits områden som i ringa grad berörts av detta samarbete. I vilken utsträckning kan man rentav identifiera grupper som varit fientligt inställda till det nordiska samarbetet?

En närmare analys av vem denne homo Nordicus är och har varit kommer omedelbart att visa att han eller hon uppträder i flere olika skepnader. Det finns naturligtvis flere olika skäl för personer att engagera sig i nordiskt samarbete. Nordisk nytta kan betyda olika saker för olika grupper och personer. Även om mönstret av bevakelsegrunder är komplicerat, förefaller det ändå naturligt att skilja ut två olika grupper av "nytta", två olika typer av orsaker bakom ett samarbete. Samarbetet har stimulerats av att man vill förbättra sina positioner å ena sidan på internationella arenor och å andra på hemmaplan.

"Genuina" internationella arenor

Ett samlat nordiskt agerande på internationella arenor har kanske sist och slutligen inte en så lång historia. Det fanns visserligen redan i den tidiga studentskandinavismen på 1840-talet en utrikespolitisk retorik, som den gången betydde att den sanna kristenheten skulle bilda front mot den falska, papistiska kristenheten med centrum i Rom, en retorik som byttes ut av skandinavisterna på 1860-talet som uppfattade barbariet i öster som huvudfienden. Denna utrikespolitiska ambition förklaras av att skandinavismen på 1840- och 1860-talen befann sig i sitt politiska skede med målsättningen att skapa en politisk enhet. Ser man på det praktiska nordiska samarbetet såsom det utvecklades inom olika samhällsområden efter 1864, måste man vänta på uppkomsten av

internationella organisationer för att kunna upptäcka ett samarbete som hade som sitt främsta syfte att stärka en samlad nordisk position på internationella arenor.

Arbetarrörelsen är intressant emedan den konsoliderade sig i de nordiska länderna först efter det att internationalen proklamerat sitt gränsöverskridande budskap: "Arbetare i alla länder, förenen eder!" Den första "skandinaviska arbetarkongressen" hölls redan 1886, men samarbetet knakade i fogarna i första hand p.g.a. de ömtåliga relationerna mellan Sverige och Norge under decennierna före och efter sekelskiftet 1900. Den norska arbetarrörelsen höll sig utanför ett nordiskt samarbete ända till 1930-talet. Det centrala i detta samarbete var då att finna inbördes enighet i enskilda sakfrågor, i all synnerhet i de ideologiska frågorna som rörde förhållandet mellan fackföreningsrörelsen och arbetarpartierna. Men också den nordiska arbetarrörelsens gemensamma agerande inom den internationella arbetarrörelsen var ett momentum. Att arbetarrörelsen i de skandinaviska länderna under mellankrigsperioden och under andra världskriget fick regerings- och därmed utrikespolitiskt ansvar var inte ägnat att göra samarbetet lättare.

Den internationella organisation, ILO, som hade som uppgift att utveckla arbetslivet, är däremot ett exempel på ett forum som gav upphov till ett intensivt nordiskt samarbete. Inom denna organisation, som grundades 1919, kunde parterna i det nordiska arbetslivet demonstrera och stärka den nordiska trepartsmodellen, lösningar som korporativistiskt manglas fram i samarbete mellan fackförening, arbetsgivare och stat. Pauli Kettunen skriver att det nordiska samarbetet på detta område institutionaliserades, men institutionaliserades till en stor del på ett mycket informellt sätt. ILO är ett exempel på en internationell organisation där nordiska professioner och eliter använde Norden som referensram inom vilken man identifierade nationella skillnader och utformade nationella institutionella lösningar. I en internationell organisation av detta slag kom de nationella eliterna att "besitta övernationell kunskap och bli förmögna att ur ett jämförande perspektiv bedöma möjligheter att tillämpa denna kunskap i en inhemsk kontext" (Pauli Kettunen). Den nordiska standardiseringen av den socialpolitiska kunskapsproduktionen har utgjort en central del av detta samarbete. Dessa praktiker är samtidigt ett bra exempel på hur det nordiska samarbetet blev en självklar del av den vardagliga verksamheten.

Det kalla kriget kom att betyda ny stimulans för ett samnordiskt agerande på internationella arenor. I det kalla krigets Europa profilerade sig Norden som en tredje väg såsom en solidarisk välfärdsstat. FN blev en viktig del av denna politik. Inom FN:s olika förgreningar, i organisationer som UNESCO, valde de nordiska aktörerna målmedvetet att profilera sig som en enhet.

Inom UNESCO:s arbetsfält, kulturens, kunde de nordiska länderna bygga på starka traditioner av nordiskt samarbete. Det gällde att utåt demonstrera endräkt och samtidigt utveckla samspraktiker, för att kunna spela en mera framträdande roll i det internationella umgänget. Det var det internationella uppdraget som drev fram ett förgrenat nordiskt samarbete med en lång rad olika samspraksorgan. I de olika nordiska länderna tillsatte regeringarna, i enlighet med UNESCO:s egen konstitution, rådgivande och beredande nationalkommissioner med representanter från ministerierna, förvaltningens olika delområden samt kulturlivets egna organisationer. Samarbetet mellan kommissionerna var tätt. Uppdraget var givet uppifrån. Ansvar för det regionala

samarbetet låg på kommissionerna, inte hos regeringarna. Hur samarbetet i praktiken skulle organiseras var heller inte givet uppifrån. Regeringarna blandade sig inte i hur samarbetet i praktiken organiserades.

Vid sin sida hade kommissionerna ett sekretariat, vars generalsekreterare blev centralfigurer i det nationella, liksom i det samnordiska UNESCO-arbetet. Kommissionerna ordnade årliga nordiska möten och vid deras sida tillsattes en rad olika nordiska arbetsgrupper och projekt. Det är förmodligen typiskt för det nordiska samarbetet också inom andra områden att de konkreta samarbetsformerna växte fram mer eller mindre spontant utan särskilda reglementen eller statuter. Vid sidan om dessa organ gav man mycket plats för informella kontakter. Av stor betydelse för skapande av en gemensam nordisk linje var raden av mer eller mindre informella möten som hölls i samband med UNESCO:s generalkonferenser. UNESCO är en av de många organisationer där de nordiska delegaterna spärrade sig till en gemensam agenda under tidiga gemensamma morgonsamlingar, som familjärt fått heta "morgonböner". Vissheten av att ha funnit fram till goda och effektiva samarbetsformer har varit så stark att man ansträngt sig för att föra ut de egna samarbetsmodellerna till de internationella arenorna.

Man lyckades förena sig om konkreta beslut. I många viktiga principfrågor kunde man komma fram till en enhetlig linje, samtidigt som man var framgångsrik med att skapa en bild av Norden såsom en enig aktör, "the Nordic block". Men en helt igenom enhetlig aktör har Norden inte varit. Viktiga skiljelinjer dök upp när grundläggande storpolitiska frågor var på agendan. Ibland lade man den nordiska rösten i den ena skålen, ibland i den andra, väl medveten om att man inte hade alla de nordiska länderna bakom sig. Ibland lade man ned sin röst. Det centrala i detta sammanhang är att viljan att stärka det nordiska samarbetet inte tog skada av dessa skiljelinjer. Målsättningen att hitta fram till en gemensam linje fortsatte att vara förpliktande. Tack vare dessa politiska skiljelinjer fick man i själva verket anledning att ytterligare anstränga sig för att hitta en gemensam linje i de enskilda sakfrågorna.

Den nationella hemmaplanen

På vilket sätt kan man med hjälp av ett nordiskt samarbete inom sitt eget område stärka sina positioner på sin egen hemmaarena? Intresseorganisationer har utnyttjat det nordiska samarbetet för att sätta tryck på egna krav (politiska och fackliga rättigheter/förmåner) på de egna nationella arenorna för intressestrider. Arbetarpartierna inledde ett institutionellt nordiskt samarbete redan 1886, ett samarbete som effektiviserades på 1930-talet då den nordiska arbetarrörelsen försökte profilera sin egen position inom den internationella arbetarrörelsen.

Lauri Karvonen har visat hur pro-aktiv, finsk reformpolitik målmedvetet hänvisat till svenska modeller såsom ett led i att driva igenom sina egna reformkrav. Norden fungerar som positiv modell, men också vice versa: de nordiska grannländerna har naturligtvis också använts som varnande förebilder.

Det är lätt att peka ut den konkreta nyttan som politikernas, professionernas och intresseorganisationernas organ hade av ett nordiskt samarbete. I en analys av samarbetets bevakelsegrunder finns det orsak att också försöka fånga in den mera abstrakta och

latenta nyttan, som inte lika lätt låter sig fångas av en enkel genomläsning av källmaterialet. Till dessa latenta målsättningar hör till exempel nyttan av att i nordiska fora tillsammans med nordiska kolleger reflektera över sin egen professions, sitt eget kulturområde, sina egna partiers, och egna intresseorganisationers identitet och positionering. Värdet av att föra dessa diskussioner i en nordisk miljö består i att erfarenheterna är i många grundläggande frågor var/är de samma, men att sättet att närma sig problemen ändå varierar. De nordiska grannarna är de "första andra", mot vilka man kan effektivt pröva egna sätt att uppfatta sin roll och sin position. Pauli Kettunen talar om Norden som en spegel som blir en konstituerande del i nordbornas sätt att bygga upp sina identiteter. Norden blir enligt Kettunen en del av en nationell självförståelse och identitet.

Dessa praktiker är inte konstanta p.g.a. att praktikerna förändrar aktörerna. Den som gått igenom en nordisk socialisationsprocess får en förändrad syn på sig själv. Sundelius och Wiklund konstaterar att Norden inte framstår som utland, utan som ett förlängt hemland. Samtidigt har samarbetet också förändrat utgångspunkten, genom att samarbetet åstadkommit konkreta resultat i form av nya nordiska deloffentligheter och en homogenisering av lagar och praktiker. Att låta sig påverkas, "byta identitet", kan kanske inte kallas för nytta. Men detta fenomen kan säkerligen betraktas som en process som de enskilda deltagarna uppfattat som viktigt och meningsfullt.

Umgängets koder och förutsättningar

Om man om samarbetets målsättningar måste säga att de varit av olika slag, vad kan man då säga om sättet att kommunicera inom vardagspraktikernas olika nätverk? I vilken utsträckning kan man tala om en gemensam uppsättning av koder för de nordiska nätverkens sätt att kommunicera och umgås? Om vi får tro på uppgifterna i den befintliga litteraturen är svaret att det funnits/finns en gemensam logik för denna kommunikation. Det har varit frågan om nätverk där kommunikationen varit både horisontell och vertikal, en växelverkan mellan ett etablicemang och gräsrotter. Vissa bedömare har särskilt pekat ut mellannivåns betydelse. Samtliga bedömare framhäver samarbetets informella drag och familjära jargong. Det är en kod som utvecklats i livet utanför staden, i utrymmen av folkhögskolans typ. Kanske man också kan säga att denna umgängeskod varit speciellt kongenial i en historisk situation när utlands-samarbetet hade föga konkurrens med annan typ av utlandssamarbete. I all sin trivialitet blev de nordiska mötena och seminarierna en viktig kanal för aktiva människor som kände ett behov av avbrott i vardagen, ett avbrott i form av det legitima undantagslivet. Även om den informella koden flitigt användes på gräsrots- och mellannivå, var den kanske heller inte främmande för en elit. Kanske man måste se umgänget i Harpsunds eka eller i Ekuddens bastu som ett uttryck för samma umgängeskod?

Om nu allt detta stämmer kan man hypotetiskt spekulera i vissa gemensamma förutsättningar för det speciella med det nordiska samarbetets vardagspraktiker. Också i avsaknaden av mera detaljerade analyser av denna nätverkskommunikation och avsaknaden av uppgifter om olika konstellationer och spänningar inom dessa nätverk, är det ändå möjligt att formulera en rad hypoteser. 1) Även om samarbetet har sin formella

sida, fungerade samarbetet tack vare att det också har en *informell* och familjär sida och som i sig har sina egna mer eller mindre fastslagna koder. 2) Även om uppdraget är givet uppifrån, av de nordiska regeringarna, och på det sättet sorterar rakt under det politiska beslutsfattandets område, har samarbetet ändå i första hand uppfattats som pragmatiskt, såsom en naturlig del av det vardagliga tjänstemanna-, förtroendemanna- respektive kulturarbetet. Genom att välja att aktivt arbeta för idén om ett Norden med en gemensam politisk agenda, kan man tona ned det faktum att Norden inte är en självklar enhet. Uppdraget har på detta sätt ett *opolitiskt* drag. Aktörer som på den nationella arenan kan uppträda som offentliga stridstuppar, lägger ned vapnen i det nordiska umgänget för att där ingå i flocken av snälla och duktiga lamm. 3) Det nordiska samarbetet fungera med hjälp av en tankekonstruktion enligt vilken de s.k. nordiska värderingarna hänvisar till en uppsättning *värderingar som står ovanför vanliga politiska värderingar*. Det är en retorik man tar i bruk när man vill understryka att man står på stadig mark, eller snarare på en klippa av oomkullrunkelig karaktär. Värderingarna uppfattas som historiska grundsanningar, och som uppfattas som "orsaken" till att nordborna är lika varandra. Till denna tankekonstruktion hör att den inte ger upphov till en kritisk granskning av homogenitetstesen. 4) Det nordiska samarbetets halvt transnationella och halvt internationella arenor, ger samtidigt plats för *fritt, stundtals utopiskt tänkande*. Det nordiska samarbete såsom ett forum för fritt tänkande finner man t.ex. explicit uttryckt i handlingarna som rör kyrkornas nordiska samarbete, liksom handlingar som rör kommunernas nordiska samarbete. Man ville inte uppfatta sig som representant för en nation (den nationella kyrkan, det nationella kommunallivet. I det nordiska kommunsamarbetet understryks detta utopiska drag på ett speciellt sätt. I diskussionerna dyker upp idéer om att kommunen inte egentligen var en del av staten utan någonting finare: "kommunerna är demokratin och den skandinaviska modellens vagga". Kommunsamarbetets diskussioner var således ett avtryck av diskussionerna på de nordiska sockenstämmorna och rådstugorna, där medborgarna under århundraden mötts för att i fredliga former lösa sina gemensamma problem.

Litteraturförteckning

- Andersson, Hans E., *Homo Nordicus. Om danska, norska och svenska tjänstemäns och förtroendevaldas identiteter*. Göteborg studies in politivcs 72. Göteborgs universitet 2001.
- Blidberg, K., "Socialdemokratin och Norden - synpunkter ur ett nordiskt samarbetsperspektiv", i Huklt, Bo & Misgeld, Klaus (red.), *Socialdemokratin och den svenska utrikespolitiken*. Stockholm., Utrikespolitiska institutionen och HM Publishing, 1988.
- Deutsch Karl et al., *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton University Press, Princeton 1957.
- Etzioni Amitai, *Political Unification: A Comparative Study of Leaders and Forces*. Holt, Rinehart and Winston, New York 1965.
- Götz, Norbert, "Norden: Structures That Do Not Make a Region" i *European Review of History - Revue européenne d'Historia*, Vol 10, No 2, 2003.

Haggrén, Heidi, *Pohjoismainen yhteistyö kansainvälisessä yhteisössä. Unesco ja tiedonpolitiikka*.

- Helsingin yliopiston Yhteiskuntahistorian laitos, Pro gradu -tutkielma 2004.
- Haggrén, Heidi, Hemstad, Ruth & Marjanen, Jani (red.), *Civilsamhällets Norden. Rapport från seminarium på Schaejfergården i 9-11 januari 2004*. Utkommer 2005.
- Hansen Svein Olav, *Drømmen om Norden: Den norske foreningen Norden og den nordiske samarbeidet 1919-1994*. Gyldendal 1994.
- Hecker-Stampehl, Jan, Framtidsdebatter i Norden under andra världskriget. Manuskript.
- Hentilä, Seppo, Krötzl, Christian & Pulma, Panu, *Pohjoismaiden historia*. Helsinki 2002.
- Hroch, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe..* Cambridge 1985.
- Joenniemi Pertti, *Norden Beyond Security Community* i Archer Clive & Pertti Joenniemi, The Nordic Peace. Ashgate 2003.
- Joenniemi Pertti, "Norden as a Post-Nationalist construction", i Joenniemi Pertti (red.), *Neo-Nationalism or Regionality: The Restructuring of Political Space Around the Baltic Rim*. NordREFO, Stockholm 1997, 181-234.
- Karvonen, Lauri, "Likadan på annat sätt - Sverige som motpol och model", *Historisk tidskrift för Finland* 4/1977.
- Kettunen, Pauli, "Return to the Figure of the Free Nordic Peasant". *Acta Sociologica* 3/1999
- Kettunen, Pauli, "Internationella jämförelser som nationell och övernationell praktik. Ett historiskt perspektiv på globalisering och nationella arbetsinstitutioner". *TemaNord* 2000:575,68-71.
- Olsen Johan P & Björn Otto Sverdrup (red.), *Europa i Norden. Europeisering av nordisk samarbete*. Tano Aschehoug, Oslo 1998.
- Laursen Johnny N. & Thorsten Borring Olesen, "A Nordic Alternative to Europe? The Interpedence of Denmark's Nordic and European Policies 1945-1999", i Branner Hans & Morten Kelstrup (red.), *Denmark's Policy towards Europe after 1945: History, Theory and Options*. University Press, Odense 2000, 223—259.
- Skogbro, Eli & Aanes, Guttorm, "Europeisering av det nordiske kultursamarbeidet", i Olesen, Johan P. & Svedrup, Björn Otto (red.), *Norden i Europa. Europeisering av nordisksamarbeid*. Oslo 1998.
- Sundelius Bengt & Claes Wiklund (red.), *Norden i sicksack. Tre spårbyten inom nordiskt samarbete*. Santerus förlag, Stockholm 2000.
- Stråth Bo, "Nordic Capitalism and Democratisation", i Haldor Byrkjeflot & al (red.), *The Democratic Challenge to Capitalism. Management and Democracy in the Nordic Countries*. Oslo: Fackbokforlaget 2001
- Therborn Göran, *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945-2000*. Sage, London 1995.
- Wendt Frantz, *Cooperation in the Nordic Countries*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1981.
- Vibe, Johan, "Norden - et samarbeide nedenfra", i Neumann Iver B. (red.), *Hva Skedde med Norden? - Fra selvbevisst til rådvillhet*. Stockholm 1992
- Wiberg Håkan, "The Nordic Security Community: Past, Present, Future", i *Danish Foreign policy Yearbook* 4 (2000).